

ROZDZIAŁ 1

TEORIA SPRAWIEDLIWOŚCI RAWLSA I WYBRANE KRYTYKI

Rawls konstruuje swoją teorię sprawiedliwości na podstawie takich zasad normujących funkcjonowanie społeczeństwa, które odwołują się do tradycji umowy społecznej i nie wymagają wielu założeń. Jednocześnie zasady te miałyby być sprawiedliwe w jak najbardziej potocznym rozumieniu, zgodnie z którym sprawiedliwe jest to, co bezstronne i uczciwe zarazem (*fairness*). Rawls jednakże zawęził swoje rozważania w dwóch zasadniczych aspektach – jasno określił wizję społeczeństwa (poprzez jego główne instytucje społeczne) oraz wskazał obowiązki moralne obywateli w społeczeństwie. Po pierwsze, zasady sprawiedliwości miały odnosić się do „podstawowej struktury społeczeństwa”, to znaczy głównych instytucji społecznych, takich jak: rodzina monogamiczna, prawna ochrona wolności słowa i sumienia, rynek z jego zasadą konkurencyjności czy prywatna własność środków produkcji. Autor nie rozpatruje ich odmiennego kształtu lub innych instytucji, które teoria mogłaby obejmować: zagadnienia sprawiedliwości stosunków międzynarodowych, stowarzyszeń prywatnych czy nieformalnych konwencji życia codziennego. Po drugie, zasady sprawiedliwości formułowane są w odniesieniu do społeczeństwa dobrze

urządzonego (*well-ordered*), to znaczy takiego, co do którego zakłada się, że obywatele, znając zasady sprawiedliwości, będą zmotywowani do ich przestrzegania. W ten sposób mają oni podtrzymywać funkcjonowanie społeczeństwa jako rządzącego się sprawiedliwymi zasadami⁵.

Jednym z narzędzi wykorzystanych przez Rawlsa podczas poszukiwania sprawiedliwych zasad dla społeczeństwa jest „sytuacja początkowa”. Jako przesłanka czysto teoretyczna pozwala autorowi na ukazanie istotnych cech podmiotów, które przy wyborze zasad sprawiedliwości decydowałyby o podstawowej strukturze społeczeństwa. Cechami tymi są „wolność” i „równość”. Wśród minimalnych założeń przyjmowanych, by wywieść zasady sprawiedliwości i uzyskać ich szeroką akceptację społeczną, znalazło się założenie racjonalności stron wspomnianej umowy społecznej. Rawls przyjmuje, że w sytuacji pierwotnej, w momencie wyboru, za słynną „zasłoną niewiedzy” strony kierują się czysto racjonalnymi motywami, to znaczy dbają o własne korzyści. Interesy pozostałych są brane pod uwagę przez danego uczestnika jedynie, gdy mają wpływ na jego interes własny. Zakładana racjonalność oznacza również zdolność poszczególnych podmiotów do formułowania całościowych planów życiowych oraz ich realizacji. Strony, znajdując się za „zasłoną niewiedzy”, dysponują wyłącznie ogólną wiedzą o świecie, nie mają pojęcia o sobie jako o poszczególnych jednostkach: nie posiadają wiedzy o swoim położeniu społecznym, ekonomicznym, o charakterze, kontekście rodzinnym, pozostając bez świadomości uwarunkowań własnego indywidualnego życia. Ta zasłona ma

---

⁵ Koncepcja „sprawiedliwych zasad funkcjonowania podstawowej struktury społeczeństwa dobrze urządzonego” jest w ujęciu Rawlsa alternatywą dla zasad głoszonych w ramach utilitaryzmu i koncepcji intuicjonistycznych. Por. J. Rawls, *Teoria...*, op. cit.; zob. także: Cz. Porębski, *Wstęp*, w: J. Rawls, *Liberalizm...*, op. cit., s. XIX.

niejako wymusić bezstronność, będącą gwarancją sprawiedliwości. Racjonalne podmioty nie mogą kształtować zasad funkcjonowania społeczeństwa według osobistych, jednostkowych interesów i potrzeb. Owa konstrukcja intelektualna pozwala autorowi na wskazanie warunków tworzenia sprawiedliwych zasad rządzących podstawową strukturą społeczną.

A zatem wolne i równe osoby kierujące się racjonalną motywacją, pozostając za „zasłoną niewiedzy”, mogą przyjąć w warunkach sytuacji pierwotnej sprawiedliwe zasady funkcjonowania dobrze urządzonego społeczeństwa. Takie zasady mogłyby być ustanowione przy równym podziale ciężarów i korzyści współpracy społecznej. Jednak nierówny podział może być powodem zwiększenia dóbr podlegających podziałowi. Osoby racjonalne zgodzą się zatem na ów nierówny rozdział, ale pod pewnymi warunkami. Określa je druga zasada sprawiedliwości, która głosi:

Urządzenie społecznych i ekonomicznych nierówności winno być takie, by (a) było z największą korzyścią dla najmniej uprzywilejowanych i żeby (b) nierówności te były związane z pozycjami i urzędami otwartymi dla wszystkich w warunkach autentycznej równości możliwości⁶.

Jednakże pewna grupa dóbr podstawowych okazuje się nieprzeznaczona do takiego nierównego podziału. Jednostki nie mogą się na niego zgodzić, ponieważ zrezygnowałyby wówczas z bycia wolnymi i równymi. Dlatego potrzebna jest pierwsza zasada, poprzedzająca powyższą, która brzmi:

---

⁶ J. Rawls, *Teoria...*, op. cit., s. 107.

Każda osoba ma mieć równe prawo do jak najszerzej podstawowej wolności możliwej do pogodzenia z podobną wolnością dla innych⁷.

Kolejnym po sformułowaniu zasad sprawiedliwości etapem tworzenia sprawiedliwego społeczeństwa jest etap konstytucyjny. Jego efektem jest przyjęcie porządku konstytucyjnego odpowiedniego dla danego społeczeństwa, który będzie zgodny z zasadami sprawiedliwości. Następnie w fazie legislacyjnej mają pojawić się ustawy zgodne z porządkiem konstytucyjnym, a na ostatnim etapie przestrzega się ich i je wykonuje⁸.

Rawls w 1975 roku wprowadził poprawki do pierwszego wydania pracy, uwzględniając krytyczne uwagi. Najpoważniejsza, jego zdaniem, słabość teorii dotyczyła ujęcia wolności. Jego wady wskazał H.L.A. Hart w polemicznym artykule *Rawls o wolności i jej priorytecie*. Obszerniejszą odpowiedź na zarzuty Harta autor *Teorii sprawiedliwości* zamieścił w artykule *Basic Liberties and Their Priority*⁹.

Szeroka fala krytyki teorii sprawiedliwości, świadcząca zresztą o wadze i doniosłości tego dzieła dla całej współczesnej filozofii politycznej¹⁰, miała kilka odrębnych nurtów. Komunitariańska oce-

⁷ Ibidem, s. 87.

⁸ Por. Cz. Porębski, *Wstęp*, op. cit., s. XXI.

⁹ Por. H.L.A. Hart, *Rawls o wolności i jej priorytecie*, w: idem, *Eseje z filozofii prawa*, tłum. J. Woleński, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2001, s. 224–249 (wyd. oryg.: *Rawls on Liberty and its Priority*, w: N. Daniels, *Reading Rawls*, Basic Books, New York 1975, s. 230–252); oraz J. Rawls, *Basic Liberties and Their Priorities*, w: *Tanner Lectures on Human Values*, t. 3, University of Utah Press, Salt Lake City 1982, s. 3–8 (artykuł został później włączony do pracy *Political Liberalism*, op. cit.).

¹⁰ Robert Nozick powiedział o *Teorii sprawiedliwości*, że „jest dziełem potężnym, głębokim, subtelnym, szeroko zakrojonym, systematycznym, takim, jakie w dziedzinie filozofii politycznej i moralnej nie pojawiło się co najmniej od czasów Johna Stuarta Milla”. Por. R. Nozick, *Anarchia, państwo, utopia*,

na liberalizmu, rozpoczynająca omawiany spór liberałów i komunitarian, a biorąca początek od pierwszego dzieła Rawlsa, jest tylko jednym z nich. Niemal każdy istotny pod względem teoretycznym wątek zaprezentowanej teorii został poddany dyskusji, pojawiła się również bardziej całościowa krytyka. Skupiam się tutaj na zarysowaniu kilku wybranych, zasadniczych perspektyw¹¹.

Jako pierwszą warto przeanalizować teorię racjonalnego wyboru. Sam Rawls, wykładając swoją koncepcję, nawiązał wprost do teorii racjonalnego wyboru; sugerował przy tym, że można pod pewnymi względami łączyć obie teorie:

[...] będę uważał jakąś koncepcję sprawiedliwości za bardziej sensowną od innej czy też lepiej od niej uzasadnioną, jeżeli racjonalne osoby znajdujące się w opisanej sytuacji wyjściowej uznałyby, że zasady pierwszej koncepcji, nie zaś drugiej, winny pełnić rolę wykładni sprawiedliwości. Koncepcje sprawiedliwości można więc uszeregować wedle stopnia ich akceptacji we wspomnianych okolicznościach. Rozumiane w ten sposób uzasadnienie sprowadza się do rozważenia,

---

tłum. P. Maciejko, M. Szczubiałka, Aletheia, Warszawa 1999, s. 183. Natomiast inny angielski filozof, Jonathan Wolff, powiedział o samym Rawlsie: „[...] podczas gdy można dyskutować o tym, kto mógłby być uznany za drugiego najważniejszego filozofa politycznego XX wieku, to nie ma wątpliwości, kto jest najważniejszym; jest nim John Rawls” (tłum. M.T.), cyt. za: D. Gordon, *Going Off the Rawls*, „The American Conservative”, 28 lipca 2008.

¹¹ Ukazanie w całości recepcji pracy Rawlsa wiąże się z szeroko zakrojonymi studiami, bowiem zakres jej oddziaływania był ogromny, nie tylko wśród wielu nurtów współczesnej filozofii politycznej, ale również innych dziedzin społecznych, jak ekonomia, socjologia, politologia, psychologia, teoria decyzji. Stworzenie wyczerpującego obrazu owej recepcji wykracza poza ramy tej pracy. Stąd skupiam się na zarysowaniu jedynie najważniejszych dla filozofii polityki – jak się wydaje – polemik i problemów, w celu ukazania znaczenia pracy Rawlsa oraz osadzenia jej głównej krytyki komunitariańskiej w szerszych ramach krytyki teorii sprawiedliwości.

jakie zasady byłoby racjonalnie przyjąć w takiej umownej sytuacji. Łączy to teorię sprawiedliwości z teorią racjonalnego wyboru¹².

Cytowane powyżej wskazanie możliwości wykorzystania ustaleń z zakresu teorii racjonalnego wyboru w koncepcji sprawiedliwości stało się przyczyną zainteresowania teoretyków przywoływanego nurtu koncepcją Rawlsa oraz wzbudziło wiele dyskusji. Nie wnikając szczegółowo w ten nurt krytyki, warto wspomnieć jedynie, że głównym punktem spornym była kwestia, czy Rawls właściwie scharakteryzował problem wyjściowy, a także czy proponowana metoda podejmowania decyzji (metoda mini-maksu) jest odpowiednia do rozwiązania postawionej przez niego problemu¹³.

Drugi nurt polemiki ogniskował się wokół kwestii spójności intencji Rawlsa w tworzeniu teorii sprawiedliwości wymagającej stabilności dobrze urządzonego społeczeństwa. Głównym celem Rawlsa było zaprezentowanie takiej koncepcji sprawiedliwości, która byłaby alternatywą dla utilitaryzmu i intuicjonizmu. Z tego także powodu przedstawił on swoją propozycję jako będącą na tym samym poziomie co stanowiska, które podważał. Teoria sprawiedliwości w stosunku do nich jest opcją zamienną, niejako konkurencyjną. Jednocześnie zgodnie z koncepcją sprawiedliwości tym, co gwarantuje ludziom stabilność, jest założenie, że członkowie dobrze urządzonego społeczeństwa znają tę koncepcję i kierują się nią w swoim postępowaniu.

Rawls uznał słuszność zarzutów formułowanych przede wszystkim

---

¹² J. Rawls, *Teoria...*, op. cit., s. 31.

¹³ Por. J.C. Harsanyi, *Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory*, „The American Political Science Review” 1975, t. 69, nr 2, s. 594–606; oraz D. Rae, *Maximin Justice and an Alternative Principle of General Advantage*, „The American Political Science Review” 1975, t. 69, nr 2, s. 630–647.

kim przez Thomasa M. Scanlona, Ronalda Dworkina, Thomasa Nagela, Wilfrieda Hinscha, Joshuę Cohena i Tylera Burge'a. Co więcej, pod ich wpływem dostrzegł także potrzebę pewnej modyfikacji swojej teorii¹⁴. W efekcie stwierdził, że proponowana koncepcja sprawiedliwości nie może występować na tym samym poziomie co jej konkurentki. Innymi słowy, utilitaryzm i intuicjonizm są rozległymi doktrynami, co do których członkowie społeczeństwa nie zawsze się zgadzają, natomiast teoria sprawiedliwości nie ma charakteru rozległej doktryny. Ma być ona podstawą stabilności sprawiedliwego społeczeństwa, dlatego że będzie uznawana przez wszystkich jego członków. Liberalizm polityczny to właśnie wyraz takiej zmodyfikowanej koncepcji sprawiedliwości, która jest rezerwuarem dla wielu – często sprzecznych, ale zawsze rozumnych – rozległych doktryn. Stanowisko to uznaje fakt istnienia i różnorodności owych doktryn jako „normalny efekt czynienia użytku z ludzkiego rozumu w ramach wolnych instytucji reżimu demokratycznego”¹⁵. Liberalizm polityczny akceptuje taką koncepcję „sprawiedliwości jako bezstronności”, która nie będąc sama rozległą rozumną doktryną, daje się uzgodnić z różnymi rozumnymi i rozległymi doktrynami.

---

¹⁴ Rawls opisuje szczegółowo, które części *Teorii sprawiedliwości* uległy zmianie pod wpływem uwag autorów wymienionych we *Wprowadzeniu do Liberalizmu politycznego*. W przypisach do kolejnych rozdziałów książki wyczerpująco wymienia artykuły i pozycje krytyczne, do których się odnosi, dokonując modyfikacji. Por. J. Rawls, *Wprowadzenie*, w: idem, *Liberalizm...*, op. cit., s. 25–26.

¹⁵ J. Rawls, *Liberalizm...*, op. cit., s. 8.